

SU HÖVZƏLƏRİNİN ÇİRKƏNƏNƏSİ VƏ ONUN ZƏRƏRSİZLƏŞDİRİLMƏSİ ÜSULLARI

Ə.N. Qurbanov, V.Ə. Qurbanova, B.S. Məmmədzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə məqsəd şagirdləri su hövzələrinin çirkəndiriciləri ilə tanış etmək, onun aradan qaldırılması üsullarını öyrətməkdir. Şagirdlərdə ekoloji məsuliyyət yaratmaq və onların ətraf mühitin qorunmasına məsuliyyətlərini artırmaqdır.

Suyun ekoloji çirkəndiricilərdən qorunması şagirdlərdə bu sahədə ekoloji təhlükənin aradan qaldırılması, ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına elmi yanaşma tərbiyə edilir. Təbiətin qorunmasına aid tədbirlərdə aktiv iştirak etməyə maraqlarını artırır. Tədris prosesində qazanılan biliklərin təcrübədə yoxlanılması əhəmiyyətli olub, gözlənilən müsbət nəticəni verir. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsində bu çox vacibdir. Bu şagirdlərdə ekoloji məsuliyyət yaradır.

Dərsdə müəllim suyun rolunu şagirdlərin biliklərindən istifadə edərək, interaktiv metodla müzakirə edir və göstərir ki, susuz insanların təsərrüfat və sənaye fəaliyyətini təsəvvür etmək mümkün deyil. Müəllim öz izahatında şagirdlərin diqqətini suyun əvəzedilməz maddə kimi istehsalatın bütün sahələrində əsas yer tutmasını izah edir. Müəllim suyun əhəmiyyətini və onun insan həyatında rolunu aşağıdakı kimi izah edir:

Bizim planetdə suyun ümumi ehtiyatı təxminən $1,4 \cdot 10^9$ km³ olub, bunun 97,3% dəniz suyu, şirin su 2,7% təşkil edir. Şirin su aşağıdakı kimi paylanır: Buzluqlarda 77,2%; yeraltı və qurunt suları 22,46% olub, 750 m dərinlikdə yerləşir. Bununla yanaşı göl və bataqlıq suları- 0,35%, atmosfer çöküntüsü-0,04%, çay suları-0,01% təşkil edir. Bu su mənbələrindən ancaq az hissəsindən-39000 m³-dən istifadə olunur [1,2]. Müəllim öz izahatını davam etdirir: Yer kürəsinin əhalisi hər il təxminən 600 km³ şirin su işlədir. Bunun 1,5%-i çay sularının payına düşür. Bununla yanaşı su hövzələrinə və yeraltı boşluqlara 460 km³ istehsalat və məişət suları toplanır. Göstərilən miqdar suyu durulaşdırmaq, çirkəndiricilərin qatılığını azaltmaq üçün 6000 km³ təmiz su tələb olunur [1].

Sənayedə su birbaşa kimyəvi reagent yaxud sənaye xammalı kimi iştirak edir. Bu mühitdə kimyəvi reaksiyalar gedir. Su kimyəvi reagent olub, hidroliz, birləşmə və parçalanma proseslərində iştirak edir. Məsələn, kükürd, azot, fosforun oksidlərindən, hidrogen-sulfid və hidrogen-xloridin su ilə qarşılıqlı təsirdən sulfat, sulfit, nitrat, nitrit, fosfat və digər turşular alınır. Su turşuların istehsal

texnologiyasının əsasını təşkil edir [2].

Şagirdlərin biliklərindən istifadə edərək konkret material əsasında suyun texnoloji prosesdə əsas komponent olduğu izah edilir. Bərk halda xörək duzu inertdir, ammoniyak və karbon dioksidlə qarşılıqlı təsirdə olmur. Bu maddələrin suda məhlulu asanlıqla qarşılıqlı təsirdə olub, bikarbonat çöküntüsünü (NaHCO_3) və ammonium-xlorid (NH_4Cl) duzunu əmələ gətirir. Bu reaksiya soda istehsalı texnologiyasının əsasını təşkil edir. Su texnoloji proseslərdə temperaturu tənzim etmək üçün maye və ya buxar şəklində istifadə olunur. Müasir energetika, atom, hidro- və istilik elektrik stansiyaları sudan istifadə etmədən mümkün deyil. Bütün istehsal sahələrini su olmadan təsəvvür etmək qeyri mümkündür [4].

Kimya, neftkimya, neft emalı, əlvan və qara metallurgiya, sellüloza-kağız, maşınqayırma, metallurgiya və digər sənaye sahələrini suyun iştirakı olmadan düşünmək olmaz. Bu istehsal sahələrinin istehsal etdiyi məhsullarla yanaşı külli miqdarda tullantılar suyu çirkləndirir. Çirklənmiş sudan istifadə etmək mümkün deyil. Suyu çirkləndirən maddələr öz fiziki halına və təbiətinə görə bir neçə növ olur [7].

1. Çirkləndiricilərin həll olmasına görə:

- Həll olan çirkləndiricilər;
- Həll olmayan çirkləndiricilər;
- Asılqan çirkləndiricilər;

2. Çirkləndiricilərin növünə görə:

- Mineral çirkləndiricilər;
- Üzvi çirkləndiricilər;
- Bakterial çirkləndiricilər;
- Bioloji çirkləndiricilər;

Bu çirkləndiricilərlə çirklənmiş suda 58% fiziki, 42% qeyri-üzvi çirkləndiricilər olur. Bu çirkləndiricilər sənaye və məişət tullantılarıdır. Suda həll olmuş müxtəlif çirkləndiriciləri ayırmaq və suyu yenidən prosesə qaytarmaq mürəkkəb texnoloji əməliyyatlar tələb edir. Çirklənmiş suyun təmizlənməsi aşağıdakıları tələb edir [3,5]:

- Yeni təmizləyici texnoloji proseslərin işlənməsi;
- Sudan az istifadə;

Ayrı-ayrı sənaye sahələrində məhəlli təmizləyici qurğuların yaradılması, qiymətli çirkləndiricilər ayrıldıqdan sonra suyun yenidən istehsal prosesinə qaytarılması;

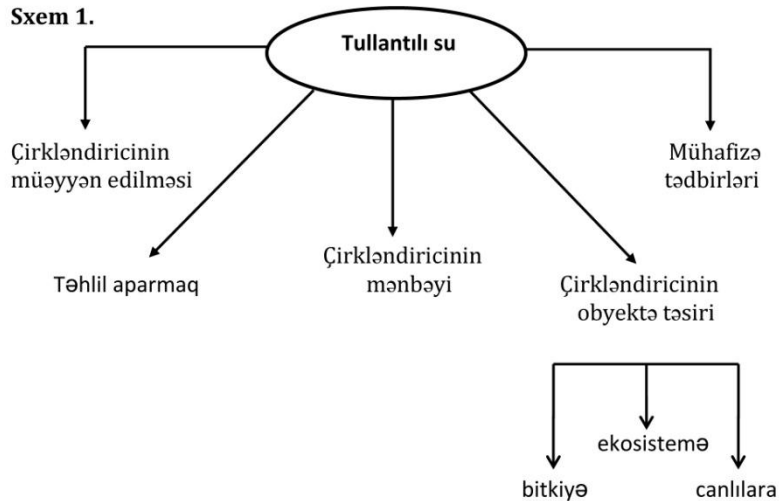
- Suyun təmizlənməsi zamanı ayrılan tullantıların kənar edilməsi;

Suyun lokal təmizlənməsində elektrodializ, əks osmos, sorbsiya, ekstraksiya, ion mübadiləsi və digər metodlardan istifadə olunur. Suyun təmizlənməsindən alınan tullantılar üzvi-mineral gübrə kimi istifadə edilir. Suyu təmizləmək üçün

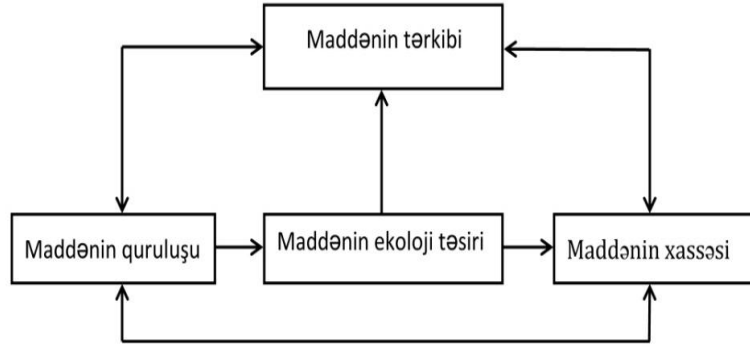
aşağıdakı üsullardan istifadə olunur [1,3,6].

- Cıvə və ağır metallarla çirklənmə ion-mübadilə metodu ilə təmizlənir;
- Flüorlu çirkləndiricilər əhəng südü ilə təmizlənir;
- Üzvi və məişət çirkləndiriciləri əsasən bioloji metodla aradan qaldırılır. Bunun üçün əvvəlcə mexaniki və kimyəvi təmizləmə aparılır.

Çay və su hövzələrinin əsas çirkləndiricisi sənaye müəsisləri və məişət tullantılarıdır. Bu cür tullantıların vaxtında təmizlənməməsi nəticəsində su hövzələrində toplanaraq canlıları məhv edir. Çox zaman su hövzələri xəstəlik törədən bakterialarla çirklənir [1]. Müəllim suyun rolunu izah edərkən bildirir: Dünya əhalisinin 60%-i su qıtlığından əziyyət çəkir, 50 ölkə isə işlənmiş və sonradan təmizlənmiş sudan istifadə edir [8]. Yaşayış sahələrində su hövzələrinin ekoloji vəziyyəti yoxlanılmalıdır. Təcrübə yolu ilə suyun çirklənmə səviyyəsini şagirdlər müəllimin köməkliyi ilə təyin edirlər. Bunun üçün şagirdlər sudan beş nümunə götürür və ilk növbədə onun iyi və şəffaflığı yoxlanılır. Bundan sonra indikator kağızı ilə suyun turşuluğu (pH-ı) yoxlanılır [8]. Şagirdlər suyun kəskin iyli olmasını müşahidə edir və onun çirklənmiş olduğunu müəyyən edirlər. Xoşagəlməz iyin əmələgəlməsinin səbəbi tullantının çürüməsi nəticəsində baş verməsi şagirdlərə izah edilir. Suyun pH-nın yoxlanması zamanı $pH \geq 8$ olduğu təyin edilirsə, bu suyun qeyri-qənaətbəxş tərkibə malik olduğu qərarına gəlirlər. Müəllim konkret olaraq “suyun çirkləndiriciləri”nin mənbəyi və onun ətraf mühitə, canlılara təsirini sxem əsasında izah edir.

Sxem 2.

Şagirdlərin qazandıqları biliklər laboratoriya məşğələsi dərslərində və təbii müşahidələrlə möhkəmləndirilir. “Su, məhlullar” mövzusunda keçərkən şagirdlərə su mühitinə çirkləndiricilərin düşməsi, su hövzələrində yaşayan canlılara mənfi təsiri və onun aradan qaldırılması yolları öyrədilir. Şagirdlər üçün aydın olmalıdır ki, su mənbələrinin müxtəlif çirkləndiricilərlə çirklənməsinə yol vermək olmaz. Su qorunmalıdır.

Şagirdlərin biologiyadan aldıkları biliklərdən istifadə edilərək suyun iyunin bioloji və kimyəvi çirkləndiricilərdən asılı olduğu şagirdlərə aydınlaşdırılır. İyun əlamətləri: xlor, torpaq, balıq, ağac, bataqlıq, hidrogen-sulfid, gil və.s hesabına olur. İyü görə suyun hansı çirkləndirici maddə ilə çirklənməsi müəyyən edilir (sxem 1). İyun qüvvətlik dərəcəsi 5 bal sistemi ilə müəyyən edilir:

- 1 bal- iy yoxdur, hiss olunmur;
- 2 bal- iy zəifdir;
- 3 bal- iy asanlıqla hiss olunur;
- 4 bal- iy çox qüvvətlidir;
- 5 bal- qüvvətli iylidir, istifadə etmək olmaz.

Şagirdlər su hövzələrinin çirklənməsinin elmi əsaslarını öyrəndikdən sonra onların bilik və bacarıqlarına inanmaq üçün onlara tapşırıqlar verilir:

- Suyun hansı xassələrinə əsasən insanlar ondan istifadə edə bilər?
- Nə üçün çirkləndiricilər olan su insan üçün, bütövlükdə təbiət üçün təhlükəlidir?
- Təbiətdə su hövzələrinin özünü təmizləməsinin əsasında hansı proses durur?
- Su əvəzəlməz resursdur. Nə üçün?
- Sulfat turşusu zavodundan 2 km aralı göl yerləşir. Zavod atmosferi kükürd qazı (SO₂) ilə çirkləndirir. Bir neçə ildən sonra göl bataqlığa çevrilir. Bu

cür suda balıqlar və bir çox bitki növləri məhv olur. Bunu necə izah etmək olar?

- Hansı kimyəvi proses ekosistemin dəyişməsinə səbəb olur?
- Gölü necə xilas etmək olar?
- Su probleminin həllinin hansı yolları sizə məlumdur? Bunlardan hansına üstünlük verirsiniz və nə üçün?
- Ekoloji mühitin qorunması nəyi tələb edir: tullantısız və az tullantılı texnologiya, məhəlli təmizləmə qurğularının yaradılmasını;
- Su hövzələrinin çirkləndiriciləri hansılardır?
- Böyük şəhərlərdə hər adama düşən məişət tullantılarının miqdarı nə qədərdir? (250-400 kq/il)
- Suyun mexaniki təmizlənməsində məqsəd nədir?

Müəllim su və onun çirklənməsinə aid ədəbiyyat verməli, orada verilən materialın öyrənilməsinə nail olmalıdır. Suyun təmizlənməsində oksigenlə zənginləşdirilmiş havadan, ozonlu havadan, ultrabənövşəyi şüalardan istifadə olunduğunu şagirdlərə çatdırmalıdır. Burada insan fəaliyyətinin (antropogen təsirin) əsas yer tutduğunu şagirdlər bilməlidir. Dərs-konfrans və ya ümumiləşdirici dərslərdə müəllim respublikada bu sahədə aparılan müsbət işlərdən danışmalı, konkret olaraq H.Ə.Əliyev adına Bakı Dəniz Özüllər Zavodunda (BDÖZ) inşa olunmuş “Bioloji təmizləmə qurğusu”nun istifadəyə verilməsindən və burada aparılan su təmizləyicilərin əhəmiyyətindən danışaraq göstərməlidir:

- “Bioloji təmizləmə qurğusu” ilə məişət çirkab suları təmizlənir və suvarma işlərində istifadə olunur. Suyun keyfiyyəti yaradılmış laboratoriyalarda yoxlandıqdan sonra 90 hektar yaşıllıq suvarılır və digər məqsədlər üçün istifadə olunur;
- Yaradılmış “Biomaş-p” qurğusu sutkada 1500 m³ suyu təmizləyir;
- Üç ədəd bioreaktor işləyir. Təmizlənmiş su texniki məqsədlər üçün istifadə olunur.
- Suya oksigen vurmaqla mikroorqanizmlər məhv edilir.

Müəllimin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində şagirdlər qərara gəlirlər ki, həmin sahələri tullantılardan təmizləmək lazımdır. Müşahidələrə əsasən şagirdlər “Gələcəyimizi qoruyaq”, “Bizim təhlükəsizliyimiz bizim əlimizdədir” dərs-konfransda müəllimin verdiyi plan əsasında çıxış edirlər. Şagirdlərin çıxışları təhlil edilir və məktəb rəhbərliyi tərəfindən rəğbətləndirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Н.А.Щальнев. Исследование экологического состояния водоёмов. //Хим. в школе. 2014, №3, с. 62-66.
2. Е.Э.Боровский. Проблемы экологии промышленные и бытовые отходы. // Хим. в школе. 2005, №7, с. 6-15.
3. С.А.Лыгин. Экологические проблемы питьевой воды. //Хим. в школе. 2010, №3, с. 59-62.
4. Н.В.Горбенко. Об эколизации школьного образования. //Хим. в школе. 2007, N°6, с. 22-24.
5. Т.Александрова. Вода в природе. // Хим. в школе. 2009, №7, с. 39-43
6. В.Н.Аркинова и др. Методы формирования экологической культуры школьников. //Хим. в школе. 2013, №2, с.69-73.
7. Л.П.Никитин, Ю.Б.Новиков. Окружающая среда и человек. М. «Выш. Школа» 1980.
8. В.М.Назаренко. Исследовательская деятельность учащихся в процессе экологического образования. //Хим. в школе. 1990, №4, с.56-62.

A.N. Gurbanov, V.A. Gurbanova, B.S. Mammadzade
Загрязнения водоёмов и методы их обезвреживания

АННОТАЦИЯ

Цель статьи ознакомить учащихся с загрязнением водоёмов и обучение методами их обезвреживания. Выявить экологическую ответственность и увеличить ответственность защиты среды. Защита экологических загрязнителей в воде. Принимайте активное участие в мероприятиях. Это очень важно в экологическом образовании студентов. Это создает экологическую ответственность в студентов..

A.N. Gurbanov, V.A. Gurbanova, B.S. Mammadzade
Pollution of water basins and his disposal methods

ANNOTATION

In the article, its elimination is to teach methods of water pollutants to familiarize students with the goal. Environmental responsibility is to increase the responsibility in environmental protection and creating them in the students. Protection of environmental contaminants in the water to remove the students in this area of environmental risk, are trained scientific approach to the environment. Raises the interest to participate actively in the activities related to environmental protection. Checking whether the knowledge gained in the training process, which is expected to have a positive outcome. This is very important in ecological education of the students. This creates environmental responsibility in students.

Açar sözlər: suyun ekologiyası, su hövzələri, indikator, rəng, iy

Ключевые слова: пруд, экология воды, индикатор, образец воды, запах, цвет

Key words: pond, ecology, water, sample, smell, color